

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BENZETME-BENZERLİK KAVRAMLARI VE BU KAVRAMLARI SAĞLAYAN EKLER ÜZERİNE

Sadettin ÖZÇELİK*

Simile and similarity concepts in Turkish and its structures and affixes

Two subjects have been studied in this article: 1. The concepts of simile and similarity, 2. Affixes which inform the concepts of simile and similarity. Affixes such as +CA, +CII, +mAn, +(I)msI, +(I)mtırak, +sI, +sII, have been shown like as diminution affixes in some Turkish grammar and grammar term's dictionaries. Indeed, these affixes have similarity functions. In this article, these affixes, explained with the researches and examples that have similarity functions.

Keywords: Simile, similarity, Turkish, morphology,

1. Benzetme-Benzerlik Kavramları

Dilde anlatımı güçlü ve anlaşılır kılmanın yollarından biri de *benzetmeler* yapmaktır. Bu nedenle bütün dillerde ve edebiyat ürünlerinde olduğu gibi edebiyatımızda da özellikle şiirde, *benzetmeler* kullanılmış ve buna dayanan birçok söz sanatından yararlanılmıştır. “*Benzetme, 1. Benzetmek işi. 2. Bir şeyin niteliğini anlatmak için, o niteliği eksiksiz taşıyan başka bir şeyi örnek olarak gösterme işi, teşbih.*” (Türkçe Sözlük 1998: 269) şeklinde tanımlanmaktadır. *Benzetmenin* mantığı, sıfat veya özellik bakımından eşya arasında kurulan bir ilgiye dayanır. *Benzetmede*, kural olarak, benzeyenin *benzetme* yönü, kendisine benzetilenden zayıftır. Diğer bir ifadeyle *benzetme* yönü zayıf olan, güçlü olana benzetilir (Pala 1990: 490).

Ayrıca kelimelerde mecaz anlam üstlenme, anlam genişlemesi, anlam kayması gibi olayların birçoğu *benzetme* mantığına dayanmaktadır. Bundan dolayı “(...) *dağın etekleri, şişenin boynu, masanın ayağı gibi birçok benzetme vücuda gelmiştir.*” (Üçok 1947: 56). *Benzetme*, bilinmeyi anlatmak ve tanıtmak için dilde çok sık ve yaygın şekilde kullanılan bir araçtır. İnsan hayali, gördüğü yeni varlıklar karşısında hafıza denilen arşivi tarayarak daha önce bu dağarcığına yerleştirmiş olduğu kavramlar, hareketler, şekiller vb. şeylerle birtakım ilgiler kurarak *benzetmeler* yapma yoluna gider. “(...) *dağın alt kısmının bizde bıraktığı intiba, hafızamızdaki insan elbisesinin eteklerini, yahut nehrin birkaç kısma ayrılması bize insan bedeninin kollarını hatırlatır ve bu hatırlayışın daveti ile dağın eteği, nehrin kolu deriz.*” (Üçok 1947: 77).

* Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi. E-posta: sozcelik@sur.dicle.edu.tr

Dilde yeni kavramları karşılamak üzere ekleme yoluyla türetmeler, birleşik kelimeler, kelime grupları, çeşitli kalıplaşmış kısaltma grupları, örneksemeler kurma gibi yollara başvurulur. Birleşik kelimeler, *benzetme* yoluyla kurulan yapılar içinde, Türkçede oldukça geniş ve yaygın bir kullanım alanına sahiptir (Korkmaz 1999). Ayrıca bazı adlarda ve deyimlerde, *benzetme* ve ad aktarmalarına yer verilmiştir (Aksan 1999: 85-90). *Benzetme*, dilde önemli bir anlatım yoludur. *Benzetmeyi* kısaca, '*bilinmeyen veya az bilineni, bilinen veya daha iyi bilinen ile anlatım yoludur*' şeklinde de tanımlayabiliriz. Türkiye Türkçesinde *benzetmeler* genellikle '*gibi*' edatı ile kurulur:

"Evimiz kutu *gibi* küçücük bir evdi"

"Geldim işte mevsim *gibi* kapına,

Gözlerimde bulut, saçlarımda çiğ." (A. M. Dıranas)

Benzetme anlamı taşıyan *misali* kelimesi de az da olsa, *gibi* anlamında kullanılabilir:

"Yolcuyum bir kuru yaprak *misali*,

Rüzgârın önüne katılmışım ben." (F. N. Çamlıbel)

Ayrıca bazı cümle başı edatlarının (*sanki*, *âdeta*, *güya*) kullanıldığı yerlerde de genellikle bir *benzetme* veya *benzerlik* kavramı vardır:

"Yolumun karanlığa sapanan noktasında

Sanki beni bekleyen bir hayal görüyorum." (N. Fazıl)

"Bunlar *adeta* ürktülmüş bir hayvan sürüsüydü." (Ö. Seyfettin)

"Her şey sessizlik içinde *güya* büyük bir vaadin yerine getirilmesini bekliyordu." (A. Ş. Hisar)

Sanmak, *andırmak* fiilleri de benzerlik kavramı bildirirler:

Seni Ahmet *sandım*. (...Ahmet'e benzettim.)

Çocuğun gözleri, babasının gözlerini *andırıyor*. (... gözlerine benziyor.)

Yönelme eki almış isimlerden sonra kullanılan 'dönmek' ve 'benzemek' fiilleri ile de *benzerlik* kavramı sağlanabilir:

kuşa *dönmek*; deliye *dönmek*; süt dökmüş kediye *dönmek* /

"içmiş de sarhoşa *benzer* canım oy!"

"Birkaç gündür yaşadıkları bir *rüyaya benziyordu*."

Ayrıca, +CAI2nA eki isimlere getirilir ve zarf olarak kullanılır. Ekin bu kullanılışı da '*gibi*' edatının dengidir. Fiilin '*ne gibi*' meydana geldiğini veya yapıldığını belirtir. Bu ek, eşitlik, iyelik üçüncü kişi ve yönelme ekleri olmak üzere, üç ekin kalıplaşması sonucu ortaya çıkmış ve içerisindeki eşitlik eki (+CA), kendisine *benzerlik* kavramı kazandırmış olmalıdır. Fiilin '*ne şekilde*' meydana geldiğini veya yapıldığını belirtir:

"Atını *delicesine* koşturuyordu."

"İnsancasına yaşamak, erkekçesine mücadele etmek istiyorduk."

Bu ek, aynı şekilde sıfat fiiller üzerine gelerek de zarflar yapar. Ekin bu kullanılışı da '*gibi*' edatının dengidir.

“Yağmur bardaktan boşalır*casına* yağıyordu.” (...bardaktan boşalır gibi...)

“Karanlığı yırtar*casına* çakan şimşekler ortalığı aydınlatıyordu.” (...yırtar gibi...)

“Çocuğunu bir gülü koklar*casına* kokluyordu.” (...bir gülü koklar gibi...)

2. Benzetme-Benzerlik Kavramları Kuran İsimden İsim Yapım Ekleri

Bu makalede, ağırlıklı olarak, üzerinde durmak istediğimiz konu ise isimlere getirilen +CA, +CII, +mAn, +(I)msI, +(I)mtırak, +sI, +sII ekleridir. Bazı dil bilgisi terimleri sözlükleri ve dil bilgisi kitaplarında bu eklerin hepsi veya bir kısmı, “küçültme ekleri” olarak adlandırılır. Bazı kitap veya makalelerde ise bu eklerin sadece bir kısmının *benzetme* ve *benzerlik* fonksiyonları bulunduğu belirtilir. Ayrıca bazı kaynaklarda eklerin fonksiyonları için, ‘küçültme’, ‘sevgi’, ‘derecelendirme’ gibi kavramlar, *benzetme* ve *benzerlik* kavramlarının önüne geçirilmiştir.

Kaynaklarda yukarıdaki eklerin küçültme eki olarak anılması ve bunlarla ilgili karışıklık, gerek orta öğretim gerekse yüksek öğretimde Türkçe ve Türkçe Dil Bilgisi derslerine de yansımıştır. Derslerde öğrencilerin haklı olarak, yukarıdaki ekler için, “*Bu ekler, nasıl küçültme eki olabilir?*” gibi soruları eleştiri ve itiraz derecesine varır.

O halde bu durum ayrıca dil bilgisi öğretimi bakımından düzeltilmesi gereken önemli bir karışıklık hatta yanlışlık olarak da karşımıza çıkıyor. Çünkü dildeki kavramları, dil derslerinde gerektiği şekilde öğretememek, öğrencinin dil ve kavramlar konusundaki dikkat ve titizliğini köreltir. Özellikle birbirine yakın kavramların karıştırılması, anlam ayırtılarının öğretilmemesi ve üzerinde önemle durulmaması öğrencide bir alışkanlık olarak yer eder ve zihin tembelliği oluşturur.

Biz bu konudaki düşünce ve tespitlerimizi kaynakları mümkün olduğu kadar, tarih sırasına göre taradıktan sonra vermek istiyoruz:

Deny, yukarıdaki eklerden beşini (+CA, +mAn, +(I)msI, +(I)mtırak, +sI) isimden isim yapım ekleri içerisinde, “*Küçümsenikler*” başlığı altında, ayrı bir bölüm içinde incelemiştir (1941: 309-314).

Kononov, yayımladığı bir makalede bu eklerden “+CA, +CII, +(I)mtırak, +sI, +sII” eklerinin “*İsimlerin ve sıfatların küçültme şekilleri*”ni yaptıklarını söyler (1968: 81-88).

Hatiboğlu, sözlüğünde, “*küçültme ekleri*” maddesi için: “*Kelimelerin anlamına, küçüklük, azlık, sevgi, şefkat kavramları katan ekler.*” der ve yukarıdaki eklerden şunları da örnek verir: +CA, +(I)msI, +(I)mtırak (1969: 60).

Gencan, “*Küçültme ekleri -ce, -cik, -imsi, -(i)mtırak’tır.*” der (1979: 183). Ancak verdiği bu örneklerden sonra eklerin *benzetme* ifade ettiklerini de ayrıca belirtir (1979: 184).

Topaloğlu, “Küçültme Eki” tanımı için “*Kelimelerin anlamına, küçüklük, azlık, sevgi, acıma vb. kavramlar katan ek.*” der ve “+Cİk, +cAk, +CA, +cAğİz, +sİ, +(I)msİ, +(I)mtırak, +rAk” eklerini sayar (1989: 105).

Korkmaz, aynı madde için, +CA, +Cİk, +cAk, +cAğİz, +rAk eklerini sayar (1992: 105).

Koç, “+CA, +(I)msİ, +(I)mtırak” örneklerini de küçültme ekleri içerisinde gösterir (1992: 184).

Vardar, “küçültme eki”ne “*Adlara, sıfatlara küçüklük, sevgi, acıma vb. anlamı katan ek*” tanımını yapar ve bu tanıma “+(I)msİ, +(I)mtırak, +sİ” eklerini de örnek gösterir (1998: 148).

Banguoğlu, “+(I)msİ, +(I)mtırak” eklerinin benzerlik sıfatı yaptığını belirtir (1957: 13-27), ancak “+CA, +rAk” eklerinin küçültme sıfatı yaptığını söyler (1974: 349).

Ortak yapılmış bir çalışmada ise aynı paralelde şu görüşe yer verilir: “*Türkiye Türkçesinde sıfatlarda küçültme -cik, -ce, -si, -msi, -mtırak, -rak ekleriyle yapılır.*” (Aksan ve Diğerleri 1983: 91). Çalışmada yapılan bu açıklamadan sonra önce Kononov’un yukarıda adı geçen makalesi, daha sonra Deny Grameri’nin dipnotta verilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca aynı sayfada yer alan bir sonraki dipnotta Banguoğlu’nun “*Türkçede Benzerlik Sıfatları*” (1957: 13-27) adlı makalesine gönderme yapılarak “*-msi ve -mtırak eklerinin ise renk ve tat bildiren sıfatlarda benzerlik, andırma anlamı taşıdığını söylemiştir.*” (Aksan ve Diğerleri 1983: 91) notu eklenmiştir.

M. Gece, “+CA, +Cİk, +Cİl, +(I)msİ, +(I)mtırak, +sİ” eklerinin “*azaltma derecesinde sıfat*”, “+mAn” ekinin ise “*çoğaltma derecesinde sıfat*” yaptığını söyler (1995: 243-245). Oysaki yukarıda belirttiğimiz gibi benzetmede, kural olarak, zayıf olan güçlüye benzetilir. Bu ekler de sıfatlar üzerine getirilerek benzetme ifadesi kurmak için kullanılır.

Buraya kadar, üzerinde durmak istediğimiz eklerle ilgili söylenmiş olanları bir tablo üzerinde görelim. Tabloda, hangi araştırmacı hangi eki “küçültme eki” olarak değerlendirmiş ise karşısına “+” ile belirteceğiz:

ARAŞTIRMACI	EKLER						
	+CA	+Cİl	+mAn	+(I)msİ	+(I)mtırak	+sİ	+sİl
Deny	+	-	+	+	+	+	-
Kononov	+	+	-	-	+	+	+
Hatiboğlu	+	-	-	+	+	-	-
Gencan	+	-	-	+	+	-	-
Topaloğlu	+	-	-	+	+	+	-
Korkmaz	+	-	-	-	-	-	-
Koç	+	-	-	+	+	-	-
Vardar	-	-	-	+	+	+	-

Banguoğlu	+	-	-	-	-	-	-
Aksan ve Diğerleri	+	-	-	+	+	+	-
Gece*	+	+	-	+	+	+	-

Aslan, “(...) ‘beyazımtırak duvarlar’, ‘pembemsi elbise’ tamlamalarında -msı ve -mtırak ekleri, duvarın ve elbisenin beyazlık ve pembelik vasfını tam olarak değil düşük dereceleriyle taşıdığını yani bu renklere benzer olduğunu (...) göstermektedir.” (2002: 225) der. Ancak bu açıklamasına rağmen ekler için “küçültme ekleri” terimini kullanır ve şu görüşe yer verir: “Tanımlardan anlaşılacağı üzere küçültme ekleri, eklendikleri sıfatın taşıdığı niteliği derece bakımından azaltmaktadır. Bu açıklama grubun -Cık eki hariç diğer ekleri için geçerli ve doğrudur.” (2002: 225) Halbuki bu ifade, diğer eklerin küçültme eki olmadıklarını da gösterir.

Görüldüğü gibi, yukarıda listesini verdiğimiz eklerin hepsi veya bir kısmı ile ilgili olarak verilen bilgiler, eklerin genel anlamda “küçültme”, ikinci derecede ise “acıma, sıfatta derecelendirme ve derece bakımından azaltma-çoğaltma, pekiştirme” gibi kavramların sağlandığı ekler olarak değerlendirilmiştir. Benzerlik kavramı ise çok arka planda kalmış ve bazı araştırmacılar tarafından bu eklerden sadece bir kısmının benzetme kavramı sağladıkları belirtilmiştir. Oysa Türkçede bu eklerin hemen hepsi, temelde, benzetme mantığı ve esprisine dayalı olarak kullanılır.

Kelimelerin kullanılışlarında zamanla anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam kaymaları ve kalıplaşmalar söz konusu olduğu gibi eklerin de kullanılışlarında benzer durumlar ortaya çıkabilir. Bu nedenle ekler de tarih içerisinde, kelimeler gibi, yeni bazı anlam fonksiyonları üstlenebilirler. Böylece dil içinde veya dilin dönemleri arasında, ekler bakımından, farklı kullanılışlar ortaya çıkar. Bir başka durum da lehçeler arasındaki tercih farklılıklarıdır: Aynı fonksiyonu üstlenen iki ekten biri, bir lehçede diğeri başka bir lehçede tercih edilerek işlerlik kazanabilir (Korkmaz 1994). Yine bir ekin aynı lehçede kelimelere birden fazla anlam kazandırma fonksiyonu bulunabilir (Zülfikar 1991). Bu nedenle bir eke “küçültme, derecelendirme, benzetme, pekiştirme” eki, gibi isimler vermek veya yakıştırmak doğru değildir. Çünkü böyle bir tutum ekin görev ve anlam fonksiyonunu sınırlamak demektir ki bu mümkün değildir. Eklerin anlam ve görev fonksiyonu bugünkü haliyle ve bizim incelediğimiz saha ve zaman dilimi ile sınırlı kalmayacağı için kullanacağımız bu tür terimler, ek için aynı zaman içerisinde, ileri bir zamanda veya bir başka lehçede geçerli olmayabilir. Nitekim terim sözlüklerinden eşitlik ve küçültme gibi iki maddeye baktığımızda karşımıza hemen bir çelişki çıkmaktadır. Aynı eki birinci maddede eşitlik ikincisinde ise küçültme eki olarak görebilmekteyiz. İşte bu nedenle eklerin hangi kategoride olduklarını

* Gece, bu eklerin “azaltma derecesinde sıfat” yaptıklarını söylemiştir.

belirterek ele alınan lehçe veya sahada anlam fonksiyonlarını örnekleriyle ayrı ayrı vermek daha doğru ve isabetli bir yöntemdir. Hamza Zülfikar'ın çalışması, Türkiye Türkçesi için, bu konuda gösterilebilecek güzel bir örnektir (1991).

Türkiye Türkçesinde kullanılan ve bazı kaynaklarda daha çok “küçültme ekleri” diye anılan bu eklerin çoğu, başlangıçta *benzetme* mantığı ile ve *benzetmeler* kurularak kullanılmış olmalıdır. Hatta bu eklerin de başka ekler gibi, zaman içerisinde anlam aşınması veya kalıplaşmalara uğramış, sonuçta farklı kullanılışları ortaya çıkmış olsa bile, *benzetme* ifade ettikleri, açıkça anlaşılmaktadır. Şimdi eklerin *benzetme*, *benzerlik* kavramlarını sağladığını, ayrı ayrı paragraflar halinde, yine daha çok kaynak ve çalışmalara dayanarak vermeye çalışacağız. Ayrıca yukarıdaki listede olmayıp *benzetme* kavramı taşıyabilen üç eki (+(A)ç, +Ak, +tl) de daha sonra listeye ekleyeceğiz:

+CA¹

Kononov, ekin bazı örneklerine işaret ederek küçültme yaptığını belirtmiştir (1968: 82). Ancak verdiği “*akça, beyazca, sarıca*” örneklerinde *benzerlik* kavramının daha ön planda olduğu açıktır. Nitekim kendisi de sadece ‘sarıca’ için, “*sarıyı andıran*” açıklamasını eklemeyi gerekli görmüştür.

Hatiboğlu ise sözlüğünde, “*küçültme ekleri*” maddesi için +CA ekini de örnek gösterir (1969: 60). Ancak başka bir çalışmasında “*sıfatlara getirilerek ‘benzerlik, görelilik, nispet, eşitlik’ kavramları sağlanır*” diyerek ekin anlam fonksiyonlarını ve örneklerini iç içe verir: “*açıkça, akça, alaca, alçakça, bozca, büyükçe, çilginca, çokça, darca, delice, derince, dikçe, dirice, düzce, ekşice, enlice, genişçe, gökçe, güzelce, hoşça, irice, iyice, kalınca, karaca, kısaca, kızılca, kocamanca, sadece, sarıca, topluca, ufakça, uzakça, uzunca, yakınca, yaramazca, yavaşça, yenice*” (1981: 47).

Adalı, “*Eşitlik, benzerlik, görelilik karşılaştırma anlamları taşıır. Küçültme ardılı (türetim) olan sesteşinden vurgusuz oluşuyla ayrılır. Güzelce bir kız (az güzel), güzelce anlat (güzel olarak)*” (1979: 69) der, ancak diğer fonksiyonlara örnek vermez.

Ediskun, +CA eki için “*Biçim, tarz ve yakışıklılık sıfatları*” başlığı altında: “*Askerce (selam), insanca (hareket), dostça (söz), terbiyesizce (gülüş)*” örneklerini verir (1985: 146).

Zülfikar, ekle ilgili şöyle der: “*Eşitlik, benzerlik, yakınlık göreviyle sıfatlar yapar: açıkça, büyükçe, genişçe, hoşça, irice, kısaca, küçükçe, ufakça, uzunca*” (1991: 54).

Korkmaz, “*eşitlik hali*” başlığı altında da ekin nitelik ve nicelik bakımından karşılaştırmaya dayanan eşitlik gösterme hali, olduğunu söyler. Daha sonraki

¹ Ekin başlangıçtan günümüze kullanılışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Korkmaz, Zeynep; “Türk Dilinde -çA Eki ve Bu Ekle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine” *Türk Dili Üzerine Araştırmalar (Birinci Cilt)*, Ankara, 1995, s. 12-84.

açıklamalarında verdiği şu örnekler de ise *benzetme* ifadesini anmaksızın açıklar: “... *çocukça ‘çocuk gibi’ hareket, delice ‘deli gibi’ sevmek, arslanca dövüşmek...*” (1992: 57)

Koç, ekin eşitlik ve benzerlik kavramı verdiğini belirterek “*mertçe, yiğitçe*” kelimelerini örnek verir. (1992: 109)

Bozkurt, “-*ça ‘gibilik, kadarlık, görelilik’ bildiren sıfat ve belirteç yapım ekidir (...)* insanca” der (1995: 87).

+CII

Kononov, bu eki de küçültme ekleri arasında göstermiştir (1968: 81). Oysa verdiği ‘*akçıl*’ örneğinde de *benzerlik* kavramı ön plana çıkmaktadır. Nitekim Korkmaz, +çıl / +çın ve +mAn eklerinin *benzetme* ifade ettiklerini belirterek tarihi metinlerden ve kısmen yaşayan lehçelerden örnekler verir (1994: 42-43).

Hatiboğlu, ek ile ilgili olarak şöyle der: “(...) *ad soylu sözcüklerin kök anlamına azlık, benzerlik, gibilik kavramları katılarak ad ya da sıfat kurulur: akçıl, gökçül, kırçıl, ölümçül ‘ölecek gibi olan’*” (1981: 56-57).

Ergin, ekin genellikle *benzetme* ve daha çok mübalağa bildirdiğini söyler ve şu örnekleri verir: “*ölümçül ‘ölüm halinde’, kırçıl, akçıl, ‘aka çalan’*” (1986: 175).

Banguoğlu ise ekin bazı renk sıfatlarına gelerek bu renklere benzer, bunlarla benekli anlamlarını kattığını belirtir ve şu örnekleri verir: “*akçıl, kırçıl, gökçül (-imtrak sıfatlarına yaklaşırlar)*” (1974: 166).

Zülfikar da aynı örnekler üzerinde durarak biraz farklı bir yorum getirir ve şöyle der: “*Son sesin ç olarak kalıplaştığı biçimi, getirildiği kelimelere benzerlik, yakınlık kavramları katar.*” (1991: 76).

Ediskun, ek için, “*Benzerlik sıfatları*” başlığı altında: “*kırçıl (sakal), akçıl (saç)*” örneklerini verir (1985: 147).

+(I)msI

Bu ek de *benzerlik* anlamı taşır. Banguoğlu, ek hakkında şöyle der:

“*Bu ek aslında sıfatlara gelen bir benzerlik ekidir(...) Adlara da gelip onların bir türlü benzerlik hallerini meydana getirir: ormanımsı= ormana benzer, deremsi= dereye benzer. Bunlardan renk ve tat sıfatları ve bir şekil, bir vasıf andıran adlarla yapılmış olan bazıları sözlük kelimesi değeri kazanmışlardır: yeşilimsi, kırmızımsı, karamsı, acımsı, tatlımsı, kekremsi, kubbemsi, ayımsı, balımsı, kadifemsi, köylümsü gibi.*” (1974: 179).

Hatiboğlu, ekin adlara gelerek sıfat veya terim kurduğunu belirtir ve “*baklamsı, yağımsı, hamurumsu, borumsu, bitkimsi*” örneklerini verir (1981: 124).

Ediskun, ekin *benzerlik sıfatı* yaptığını belirterek şu örnekleri verir: “*ağacımsı (bitki), mağaramsı (kovuk), cücemsi (insanlar), kadifemsi (kumaş), yeşilimsi (basma), mavimsi (boncuklar), ekşimsi (erik), bejimsi (badana)...vb.*” (1985: 148).

Zülfikar, renk ve tat adlarına gelerek ‘yaklaşma, benzerlik, o rengi veya tadı andırma’ kavramına “*kızılımsı, beyazımsı, sarımsı, pembemsi, mavimsi, tatlımsı, acımsı, kekremsi, ekşimsi*” örneklerini; isimlere gelerek ‘benzerlik, yakınlık, belli bir hale girme dönüşme’ kavramlarına “*borumsu, şadırvanımsı, çadırımsı, kadifemsi, ipeğimsi, hamurumsu, iğnemsı*” örneklerini; “ler” ekiyle birlikte ‘benzerlik, yakınlık’ kavramıyla grup bildirmesine ise “*köpeğimsiler, kertenkelemsiler, örümceğimsiler*” örneklerini verir (1991: 129).

Ergin ise ekin ‘benzerlik ve gibilik’ ifade ettiğini ve hemen her ismin sonuna, özellikle renk isimlerine geldiğini söyler “*ağacımsı, ekşimsi, tatlımsı, acımsı, duvarımsı, tepemsi, yeşilimsi, mavimsi, kırmızımsı, karamsı, morumsu, gölümsü*” örneklerini verir (1986: 171).

Bozkurt, “1. Renk bildiren sözcüklerden benzerlik, gibilik kavramı veren sıfatlar türetir: *beyazımsı, mavimsi sarımsı*; 2. Kimi sözcüklerden, benzerlik, azlık kavramı veren sözcükler yapar: *acımsı, tatlımsı, bitkimsi*” der (1995: 94).

+**(I)mttrak**

Banguoğlu, ekin *benzerlik* bildirdiğini belirtir ve şöyle der: “*renk ve tat sıfatları yapma sınırını pek aşamamıştır: yeşilimtrak, kırmızımtrak, bozumtrak, sarımtrak, mavimtrak, morumtrak, acımtrak, ekşimtrak, mayhoşumtrak gibi.*” (1974: 180).

Ediskun “Benzerlik sıfatları” başlığı altında renk ve tat isimlerine getirilmiş benzer örnekler verir: “*acımttrak (biber), ekşimtrak (elma), yeşilimtrak (badana), siyahımtrak (toprak), mayhoş(u)mttrak (erik)...gibi.*” (1985: 148).

Hatiboğlu da benzer örnekler verir ve şöyle der: “*(...) genellikle ‘renk’ bildiren ada gelerek ‘benzerlik, gibilik’ kavramı veren sıfat kurar(...)*” (1981: 124).

Ergin, ek için “*(...) benzerlik ve gibilik ifade eden eklerden biridir.*” (1986: 171) der.

Zülfikar, ekle ilgili olarak, şu bilgileri vermektedir: “*renk bildiren isimlere gelerek ‘benzerlik, yakınlık’ kavramları katar: sarımtrak, mavimtrak, kızılımttrak, morumtrak. Tat bildiren isimlere gelerek ‘benzerlik, yakınlık’ kavramları katar: ekşimtrak, acımtrak, kekremtrak.*” (1991: 130).

Bozkurt, “*Benzerlik, azlık kavramı bildiren sıfatlar türetir. Genellikle renk bildiren, seyrek olarak tat bildiren sözcüklere gelir.*” der (1995: 94).

+**mAn**

Ediskun, ekin “Benzerlik sıfatları” yaptığını söyler ve “*gökmen (insan=mavi gözlü insan), Türkmen (göçebeler), deli(ş)men (çocuk)*” örneklerini verir (1985: 149).

Ergin, ekin genellikle “*mübalaga ve benzerlik*” anlamı bildirdiğini söyleyerek “*kocaman, karaman, akman, kölemen, küçümen (< küçükmen)*” örneklerini verir (1986: 176).

Korkmaz da aynı görüşü belirterek daha çok Orta Türkçeden, yaşayan Türk lehçelerinden ve ağızlardan örnekler verir (1994: 42-43).

M. Gece ise ekin “çoğaltma derecesinde sıfat” yaptığını söyler ve “kocaman, şişman” örneklerini verir (1995: 245). M. Gece’nin bu yargısı, sadece iki örnek (şişman, kocaman) üzerinde durmuş olması ve bu iki örneğin özel durumundan kaynaklanmaktadır: Dikkat edilirse, “şişman” kelimesinde ekin kökle bütünleşmesinden dolayı *benzetme* kavramı aşınmış ve zayıflamış gibidir. Bundan dolayıdır ki bugün “+CA” ekini *benzetme* kavramı kurmak için kelimenin üzerine getirmekte ve “şişmanca adam” demekteyiz. İkinci örnekte ise “çoğaltma” veya abartma kavramı “koca” kökünden kaynaklanmaktadır. Ekin anlam fonksiyonu, diğer örneklerin aynıdır, fakat kökün anlamı lehine aşınmış ve zayıflamıştır.

+sI

Banguoğlu, ekin isimlere gelerek *benzerlik*, ifadesi kurduğunu belirtir:

“(…) dilimizde az işlek olmuş, fakat canlılığını koruyarak benzerlik sıfatları yapmıştır. Renk ve tat sıfatları alanında yerini -imsi ekine bırakmış gibidir. Başka sıfatlara gelmesi de oldukça seyrek: kızılısı, kumralı, kekresi, ayrık, arıksı, yanık, bulanık, çalıksı, abdalsı, budalası gibi. Bu ekin en anlatımlı üremeleri adlara gelerek onların belirgin vasıfları ile yarattığı benzerlik sıfatlarıdır: ersi, erkeksi, kadınsı, çocuksu, hayvansı, maymunsu, yılsı gibi.” (1974: 199)

Hatiboğlu, “(...) *ad soylu sözcükten ‘benzerlik, gibi’ kavramı veren ad kurar: kadınsı, çocuksu, erkeksi, büyüğü vb.*” demektedir (1981: 139-140).

Ediskun, bu eki de “*Benzerlik sıfatları*” başlığı altında inceler ve şu örnekleri verir: “*çocuksu (davranışlar), aptalsı (gülüş), hayvansı (davranış) ayrık (hareket)*” (1985: 149).

Ergin ise ekin ‘*benzerlik, gibilik*’ ifade ettiğini belirtir ve “çocuksu” örneğini verir (1986: 170).

Zülfikar, “-sı, kelimelere ‘ilgili olma, özelliklerini taşıma, benzerlik, yakınlık’ kavramı katar. Kadınsı, erkeksi, turnaksı, çocuksu, terliksi, taraksı, zayıfsı, buğdaysı, ağaçsı, dikensi, leyleksi, ipsi, yılsı, ayrık, kalkansı, şekersi.” der (1991: 140).

Koç, ekin eşitlik ve benzerlik kavramı verdiğini belirterek “kadınsı, çocuksu” örneklerini verir. (1992: 109)

Bozkurt, ekle ilgili olarak, “*Benzerlik kavramı veren sıfat soylu sözcükler oluşturur: çocuksu, kadınsı, erkeksi, karamsı.*” der (1995: 94).

+sII

Bu ek de *benzerlik* kavramı sağlar: Ergin, “*Benzerlik, ilgi ifade eder. Yoksul misalinde bu ek vardır.*” der (1986: 178).

Zülfikar, “*İsimden sıfat türetir: yoksul, dudaksıl, yersil. Birleşik bir ektir ‘benzerlik’, ‘gibi sayma’ kavramları taşır.*” açıklamasını yapar (Zülfikar 1991: 141).

Yukarıdaki ekler (+CA, +CII, +mAn, +(I)msI, +(I)mtırak, +sI, +sII), açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, bazı kaynaklarda hepsi, bazılarında bir kısmı “küçültme” ekleri olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu ekler, öncelikle, *benzetme* mantığıyla kullanılmakta ve *benzerlik* ifade etmektedir. Bir başka deyişle bu eklerde, anlam yönünden, *benzetme* ve *benzerlik* kavramları ön plandadır.

Yukarıdaki ekler dışında, ayrıca şu ekler de *benzetme* ve *benzerlik* kavramı bildirirler: +(A)ç, +Ak, +tI. Şimdi de bu ekleri görelim:

+(A)ç

Bu ekle yapılmış örneklerin bir kısmında ekin kökle bütünleşmesi sonucunda *benzetme* veya *benzerlik* kavramı kaybolmuş gibidir: “*bozaç, kıraç, topaç*” (Zülfikar, 1991: 51). “*anaç ‘anne gibi davranan kız çocuğu’, ataç ‘ata gibi, baba gibi büyüklük gösteren çocuk’*” (Hatiboğlu, 1981: 41).

Ergin ekin *benzetme* ve ilgi fonksiyonu bulunduğunu belirterek “*topaç, bakraç, kıraç, bozaç*” örneklerini verir (1986: 176).

+Ak

Bu ekle türetilmiş kelimelerin de başlangıçta *benzerlik* ve *benzetme* kavramı üzerine kurulduğu anlaşılıyor: “*ben+ek ‘ben gibi olan renkli kısım’*” (Hatiboğlu, 1981: 82), “*başak, çanak, oğlak <oğulak, şişek, topak, yolak.*” (Zülfikar, 1991: 54)

+tI

Bu ekte de ‘benzerlik, gibilik’ anlamı var gibidir. Ekle ilgili olarak, “*Ses yansımali köklerden -ıl, -ır ekleriyle genişletilen ikincil biçimlere getirilen -tı eki isimler yapar: mirıltı, cızırtı, patırtı, gürültü, şırıltı, çatırtı vb.*” diyen Zülfikar (1991: 145), daha sonra şu yorumu getirmektedir: “*Kökteki ünlünün a, e olması halinde karşılanan sesin yoğunluğu fazladır. Buna karşılık kökteki ünlünün ı, i gibi dar ünlüler olması halinde ise, yansıtılan seslerin zayıf nitelikli olduğu anlaşılmaktadır. Patırtı, pıtırtı, çatırtı, çıtırtı, şarıltı, şırıltı vb.*” (1991: 145)

Sonuç

1. Türkçede *gibi, misali, sanki, adeta, güya* edatları *benzetme* kavramı taşırlar.

2. Türkçede *sanmak, andırmak* fiilleri ile *benzerlik* kavramı sağlanabilir.

3. Türkçede “İsim +(y)A dönmek; İsim +(y)A benzemek” şeklindeki yapılar, *benzerlik* kavramı taşırlar.

4. Türkçede “*sıfat fiil +CasI2nA*” veya “*isim +CasI2nA*” kuruluşundaki yapılar da *benzerlik* kavramı taşırlar. +CasI2nA ekine, içerisindeki eşitlik eki (+CA), *benzerlik* kavramı kazandırmış olmalıdır.

5. Yukarıda verilen isimden isim yapım eklerinin (+CA, +CII, +mAn, +(I)msI, +(I)mtırak, +sI, +sII) küçültme eki olarak isimlendirilmeleri, yanlıştır. Bu ekler öncelikli olarak *benzetme* ve *benzerlik* kavramı bildirmek için

kullanılabilirler. Bunlar dışında ayrıca, +(A)ç, +Ak, +tl ekleri de *benzerlik* kavramı bildirir.

6. Bir ekin bir veya iki anlam fonksiyonunun göz önüne alarak isimlendirilmesi doğru değildir. Çünkü tespit ettiğimiz anlam ve görev fonksiyonu, ekin bütün örnekleri için geçerli olmayabilir. Ayrıca ekin kullanılışı bugünkü haliyle sınırlı kalmayacağı için tek anlam fonksiyonundan hareketle kullanacağımız terimler, ileriki zamanlarda veya bir başka lehçede geçerli olmayabilir.

Ekler, zaman içerisinde anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam kaymaları ve kalıplaşma dediğimiz olaylarla dilde farklı anlam sağlama özelliği de kazanırlar. Bir ekin aynı zaman ve sahada kelimeye birden fazla anlam kazandırma fonksiyonu bulunabilir. Dilin dönemleri ve lehçeleri arasında tercih farklılıkları olabilir. Bir lehçede bir ek, diğerinde başka bir ek tercih edilerek işlerlik kazanmış olabilir.

Buna göre, dil bilgisi ile ilgili kitaplarda veya derslerde bir ekin hangi kategoride olduğunu belirttiikten sonra ekin anlam fonksiyonlarını en sık kullanılanı başlayarak ayrı ayrı örneklendirmek en doğru ve geçerli yöntemdir. Eklerin bir anlam fonksiyonuna bakılarak isimlendirilmesi, eğitim öğretim açısından da yanlış ve sakıncalıdır.

Kaynaklar:

- Adalı, Oya, 1979, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, TDK Yayınları, Ankara.
- Aksan, Doğan, 1999, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Aksan, Doğan ve Diğerleri, 1983, *Sözcük Türleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- Aslan, Sema, 2002, "Türkiye Türkçesinde Küçültme ve Pekiştirme Kavramları ve -Cik Eki Üzerine" *Türk Dili 603*, s. 224-228.
- Banguoğlu, Tahsin, 1957, "Türkçede Benzerlik Sıfatları", *TDAY Belleten 1957*, TDK Yayınları, Ankara, s. 13-27.
- Banguoğlu, Tahsin, 1974, *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Bozkurt, Fuat, 1995, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Deny, J., 1941, *Türk Dili Grameri* (Tercüme: Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul.
- Ediskun, Haydar, 1985, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ergin, Muharrem, 1986, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Gece, Mehmet, 1995, "Türkçede Sıfatı Derecelendirme Yolları", *Türk Dili 519*, TDK Yayınları, Ankara, s. 240-250.
- Gencan, Tahir Nejat, 1979, *Dilbilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- Hatiboğlu, Vecihe, 1969, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- Hatiboğlu, Vecihe, 1981, *Türkçenin Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- Hengirmen, Mehmet, 1999, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınları, Ankara.
- Koç, Nurettin, 1992, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkilap Yayınları, İstanbul.
- Kononov, A. N., 1968, "İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı", *TDAY Belleten 1968*, TDK Yayınları, Ankara, s. 81-88.
- Korkmaz, Zeynep, 1992, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

- Korkmaz, Zeynep, 1994, *Türkçede Eklerin Kullanılış Sebepleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yayınları, Ankara, s. 41-45.
- Korkmaz, Zeynep, 1995, “Türk Dilinde -çA Eki ve Bu Ekle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar (Birinci cilt)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 12-84.
- Korkmaz, Zeynep, 1999, “Türkiye Türkçesinde Benzetme Yoluyla Kurulan Birleşik Kelimeler Üzerine”, *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 679-683.
- Pala, İskender, 1990, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Topaloğlu, Ahmet, 1989, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Türkçe Sözlük*, 1998, TDK Yayınları: 549, Ankara.
- Üçok, Necip, 1947, *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Vardar, Berke, 1998, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Yayınevi, İstanbul.
- Zülfikâr, Hamza, 1991, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara.

Kısaltmalar, İşaretler

A: a, e

C: c, ç

I: ı, i, u, ü

I2: ı, i

+: İsme bağlanmayı gösterir.

-: Fiile bağlanmayı gösterir.

( ): İçindeki sesin şarta bağlı olarak kullanıldığını gösterir.